

С. 323. *Були на річці тричі Припливи без відпливів.*— Морські припливи й відпливи проникають у Темзу, на якій стоїть Лондон. Голіншед занотував у своїй хроніці, що 18 жовтня 1411 року на Темзі були три припливи і жодного відпливу; в цьому вбачали передвістя нещастя.

С. 324. *Корону покладіте на подушку.*— За звичаєм англійського двору корону клали на подушку вмираючого короля, а після його смерті корону надягав собі на голову спадкоємець.

С. 329. *Буває низькопробніше цілющим У трунку лікарським.*— Гален вчив, що золото має лікувальні властивості, тому його вводили до складу ліків. Це й має на увазі принц Генрі, картаючи золото найвищої проби — корону.

С. 335. *Не Амурат — наступник Амурата...*— Натяк на криваві розправи, які чинили турецькі султани над своїми братами, приходячи до влади. У 1574 році султан Амурат, посівши трон, наказав убити всіх своїх братів. У 1596 році його наступник Магомет зробив те саме вже зі своїми братами.

С. 340. *Виявіть до мене шану, Лицарем нехай я стану, Самінго!* — Уривок з тогочасної пісні, перекладеної з французької мови, одну з версій якої наведено в «Останній волі літа» Т. Неша. Герой пісні сір Мінго в англійській епічній поемі перетворився на Самінго.

С. 341. *І Робін Гуд, і Джон, і Скарлет.*— Початок англійської народної балади про Робіна Гуда. *Гелікон* — гора в Греції, на якій, за повір'ям, жили музи.

С. 342. *Хай коршаки клюють йому печінку!* — Алюзія з міфу про Прометея.

С. 345. *Алектó* — в грецькій фіології одна з ериній зі зміями на голові замість волосся.

С. 348. *...показавши прекрасну Катерину французьку.*— Французьку принцесу, з якою одружився Генріх V (див. примітки до хроніки «Генріх V»).

...бо Олдкасл сконав смертю мученика, але ж Фальстаф не з того болота зіплеваний...— Шекспір скористався ім'ям цього англійського вельможі-єретика для своєї хроніки «Генріх IV», але потім змінив його на Фальстафа внаслідок протесту нащадків Олдкасла.

ГЕНРІХ V

«Генріх V» — завершення другої тетралогії історичних хронік Шекспіра. У плані хронології зображених подій або сюжетно-історичному вона є містком від другої тетралогії до першої: її центральний герой король Генріх V, син Генріха IV, батько Генріха VI. Сучасні дослідники датують написання твору 1599 роком, підставою для цього є натяки на тогочасну злободедну подію в пролозі до V дії — на ірландський похід лорда Ессекса. Перше видання хроніки — Quarto

1600 року, але його текст дуже недосконалий, повний спотворень і пропусків; очевидно, це був запис спектаклю або ж надиктований по пам'яті акторами «Глобуса». Це «піратське» видання ще тричі виходило в першій чверті XVII століття, до появи хроніки в Folio 1623 року; вважають, що текст Folio базується на оригіналі Шекспіра — рукописі, з якого театральні копіювальники виготовляли примірники для акторів і суфлера.

Дослідники вказують на значну кількість джерел, якими користувався Шекспір, пишучи «Генріха V». Це, звичайно, та сама хроніка Голіншеда, а також хроніка Голла про Ланкастерський і Йоркський дома. Називають також латинську біографію «Діяння англійського короля Генріха V», написану його капеланом і співучасником походу до Франції, та ще одну латинську біографію — «Життя і діяння короля Генріха V», яка з'явилася через тридцять років після його смерті. За джерело Шекспірові правив і останній акт уже згадуваної анонімної п'єси «Славні перемоги Генріха V», опублікованої 1598 року.

Хоч за своїм історичним сюжетом хроніка «Генріх V» продовжує «Генріха IV», за своєю проблематикою, основним ідейним спрямуванням та характером художнього вираження їх це зовсім інший твір. Взагалі в цьому відношенні «Генріх V» стоїть окремо від обох тетралогій історичних хронік Шекспіра і якоюсь мірою перегукується з його пізньою хронікою «Генріх VIII». За поширеним небезпідставним поглядом це п'єса, в якій Шекспір мав на меті створити образ ідеального монарха, дати свого роду апофеоз ідеї абсолютизму. Щоправда, висловлювалися й інші думки, зокрема про те, що хроніка, навпаки, свідчить «про критичне ставлення Шекспіра до теорії ідеального правителя» (В. Комарова), але ця «ревізія» традиційного підходу не дуже переконлива. Безперечно, Шекспір фіксує й певні темні плями на сонцесіяйній особі Генріха V, проте вони не настільки різкі й вагомі, щоб істотно змінити загальні риси образу, вплинути на основне ідейне спрямування твору.

Одразу впадає в вічі, що назване спрямування порівняно з «Генріхом IV» у «Генріху V» докорінно змінилося, змістившись у бік апологетики й ідеалізації. А подібною установкою, як добре відомо, зрештою визначається весь внутрішній лад твору, вся його структура на рівні змістовому й художньому. Якщо в «Генріху IV» Шекспір був захоплений аналітичним відображенням спонтанного руху життя й історії, вільним творенням людських характерів, то в «Генріху V» на перший план виходить вираження і ствердження певних ідеологічних цінностей, передусім принципу абсолютизму. Якщо в «Генріху IV» з особливою силою і переконливістю проявився своєрідний реалізм Шекспіра, то в «Генріху V» він різко послабився. Тут Шекспір особливо близький до класицистичних ідейно-естетичних установок.

У зв'язку з тим, що в «Генріху V» превалюють інші ідейно-естетичні установки, Шекспірові став непотрібний Фальстаф і «фальстафівський фон». Адже в «Генріху IV», як точно зазначив О. А. Анікст, «Фальстаф виріс у життєву силу, яка перекинула всі ідеологічні розрахунки». Тому, приступаючи до «Генріха V», Шекспір зіткнувся з питанням: як бути з Фальстафом? «Зберегти його — означало заздалегідь позбавити себе можливості створити п'єсу, що звеличила б Генріха V як «народного короля», бо саме таким він жив у масовій свідомості.

Тому Шекспір вирішив: Фальстаф повинен померти» (Аникст А. Творчество Шекспира, с. 273). У «Генріху V» Шекспір не вважав за доцільне показати безпосередню смерть старого сера Джона, тепер уже компрометуючого супутника молодості вірцевого короля, і про неї ми дізнаємося із монологу місіс Спритлі, «фальстафівського» за духом і колоритом (II, 3). Щодо «фальстафівського фону», то він певною мірою зберігається, очевидно, для того, щоб надати якоїсь життєвості надто патетичній п'єсі, але стає блідим і невиразним, «малофункціональним». Більше того, під кінець п'єси він повністю розпадається, ми дізнаємося про сумну долю «банди» Фальстафа. Але ж за концепцією хроніки інакше й не могло бути в королівстві Генріха V.

Цілком закономірно, що для хроніки такого змісту й спрямування Шекспір обрав Генріха V, який завдяки перемогам у війнах з Францією став легендарною постаттю, героєм англійської історії. Звичайно, Шекспір виходив з легендарного образу цього короля, далекого від справжнього, історичного. Історичний Генріх V був типовим феодалним королем, жорстоким і підступним, вірним охоронцем інтересів дворянства й католицької церкви. Блискучі перемоги в Столітній війні, в тому числі і в битві при Азенкурі, яка поставлена в центр даної хроніки, пояснюються не стільки його здібностями полководця, скільки крайнім розкладом французької феодалної верхівки. Самі ці війни Ф. Енгельс назвав «донкіхотськими» і зазначав, що якби вони тривали довше, Англія в них «стікла б кров'ю» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 416). Різно негативну оцінку Генріху V дав також К. Маркс у «Хронологічних нотатках». Зокрема з приводу стосунків принца Генрі з батьком і коронування Маркс констатував, що принц Генрі домагався скинення короля (Генріха IV), і що Генріх IV не дозволив перам коронувати його сина. «Відмова короля була останнім актом вмираючого» (Архив Маркса и Энгельса, т. VIII, с. 390).

Ці драматичні стосунки між Генріхом IV і його сином знайшли лише слабкий відгомін у Шекспіра, зокрема в заключній сцені четвертої дії «Генріха IV» (частина друга), коли принц Генрі передчасно кладе собі на голову королівську корону і вмираючий батько картає його за це. До речі, в анонімній п'єсі «Славні перемоги Генріха V», якою користувався Шекспір, принц заходить до вмираючого Генріха IV з кинджалом у руці, і той це сприймає як намір убити батька, щоб швидше заволодіти короною. У Шекспіра ж, відповідно до згадуваної установки щодо Генріха V, груба й жорстока історична реальність пригладжується і сублімується, невинна помилка принца з'ясовується і між ним та батьком встановлюється гармонійна згода. Генріх IV помирає з певністю, що залишає королівство в надійних руках. Цим же шляхом іде Шекспір і далі; власне, це метод, за допомогою якого створюється образ вірцевого монарха та його правління.

Зрозуміло, що при цьому Шекспір зіткнувся зі значними труднощами художнього плану, бо нелегко дати гідне вираження апологітичної ідеї, що далеко відривається від історичної реальності. За своїм характером дана хроніка — героїко-епічний твір, позбавлений суто драматичного змісту. Серед її дійових осіб немає антагоністів, достойних Генріха V, зі змовниками на початку п'єси він розправляється легко, ніби одним помахом руки. Основний конфлікт у цій патріотичній п'єсі переноситься в сферу державну, точніше — зовнішньо-політичну,

і полягає він у боротьбі з Францією. Але й тут необхідно було долати опір історичного матеріалу, щоб суто завойовницькі війни Генріха V подати як відвоювання ним земель (французьких), котрі нібито належать йому по праву; заради цього довелося навіть увести в п'єсу довгий і малопереконливий розбір спадкових прав Генріха V. Відповідно до характеру основного конфлікту хроніки Шекспір будує її навколо видатної зовнішньополітичної події — битви при Азенкурі. При цьому, відступаючи від принципів драматичної композиції, кульмінацію п'єси він зміщає до фіналу, власне, зливає їх, що надає особливої величчї апофеозу Генріха V.

У хроніці «Генріх V» є окремі сцени й персонажі, сповнені руху й життя, притаманної Шекспірові реалістичності. Але цього не можна сказати про всю п'єсу, апологетичну за змістом і, відповідно, надто риторичну за стилем. Українською мовою хроніка «Генріх V» видається вперше.

ПРИМІТКИ ДО «ГЕНРІХА V»

С. 350—351. *Король Генріх V (1413—1422)* — син Генріха IV, колишній принц Генрі (див. хроніку «Генріх IV»). Прославився війнами у Франції, які вів у союзі з герцогом Бургундії. Перша з цих війн закінчилася блискучою перемогою при Азенкурі (1415). В 1417 році розпочав нову війну з Францією, яка завершилася миром у Труа. За цим миром Генріх V одержав землі у Франції, був проголошений спадкоємцем французького короля Карла VI і одружився з французькою принцесою Катаріною. Помер 1422 року під час третьої війни з Францією.

Герцог Глостер — брат короля Генріха V; див. примітки до дійових осіб хроніки «Генріх IV».

Герцог Бедфорд — брат короля Генріха V; див. ті ж примітки.

Герцог Ексетер (пом. 1427) — Томас Бофорт, син Джона Ганта і Катаріни Суінфорт, однокровний брат Генріха IV і дядько Генріха V. Був намісником Нормандії й одним з послів під час укладення миру в Труа.

Герцог Йорк — Едвард Плантагенет, герцог Омерль у «Річарді II», кузен Генріха V. Загинув 1415 року в битві під Азенкуром.

Граф Вестморленд — див. примітки до дійових осіб хроніки «Генріх IV».

Граф Уорік — див. ті ж примітки.

Сер Томас Ерпінгем — сподвижник Джона Ганта, згодом служив королям Генріху IV і Генріху V. Відзначився у битві при Азенкурі. Під кінець життя зазнав переслідувань як прихильник віровчення Д. Вікліффа.

Граф Кембрідж — Річард де Ланглей, брат герцога Йорка. Учасник змови проти Генріха V, скараний 1415 року.

Лорд Скруп Мешем, сер Томас Грей — інші учасники змови, скарані разом з графом Кембріджем.

Карл VI (1368—1422) — король Франції. Страждав недоумкуватістю, внаслідок чого країною правив його син, дофін. Однак дофіну весь час доводилося вести боротьбу з іншими феодалськими групами, що дуже послаблювало Францію.